

УДК 161.1:81'37+167.3+167.32

СМИСЛОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОВНИХ ВИРАЗІВ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ЛОГІКИ ТА ГЕРМЕНЕВТИКИ

Неллі Карамішева

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Досліджено смислову інтерпретацію мовних виразів у контексті синтезу сучасної логіки та герменевтики. Визначено процес диференціації смислу терміна в різних контекстах, як показник (маркер) використано термін “логіка”.

Ключові слова: логіка, герменевтика, синтез, текст, смисловий рядок, інтерпретація.

Об’єктивна логіка історичного розвитку наук обумовила такі тенденції: 1) виникнення нових наук (теорій) на межі вже відомих, які сформували свій предмет та метод дослідження; 2) інтеграція різних наук для дослідження певних теоретичних і практичних проблем та розробка загальних методів для їх вирішення.

Такою теоретичною проблемою, яка стала предметом дослідження багатьох наук, є проблема смислу мовних виразів, вираженого в певному тексті.

Текст, як особливий соціокультурний феномен, створений окремими особистостями чи групою людей, привертає увагу лінгвістів, семіотиків, герменевтиків, логіків, психологів, гносеологів. При багатоманітності наукових підходів до тексту інтегруючою є проблема смислу (значення) мовних виразів, які структуровані в певний текст, та розуміння тексту як знаково-символічної цілісності.

Ця проблема є актуальною для герменевтики та деяких напрямів сучасної неklasичної логіки, тому закономірною є ідея їх синтезу, тобто побудови особливої теорії на межі герменевтики й логіки шляхом використання логічних методів аналізу смислу мовних виразів у герменевтиці та герменевтичних методів дослідження текстів з метою їх розуміння. На підставі визначення специфіки герменевтичних та логічних досліджень особливостей тексту, таку теорію можна назвати теорією смислової інтерпретації та розуміння текстів.

Герменевтичний та логічний підходи до аналізу смислу мовних виразів, оформлених у певний текст, впливає з предмета й методів дослідження герменевтики та логіки.

Герменевтика – це особлива теорія розуміння текстів і метод дослідження текстів [1, с.192]. У сучасній літературі термін “герменевтика” використовують у таких значеннях: 1) як мистецтво розуміння текстів; 2) як особлива теорія тлумачення або інтерпретації; 3) як специфічний метод аналізу продуктів культури, виражених знаково-символічними засобами; 4) як особливий метод гуманітарних наук (наук про дух); 5) як альтернатива методам природничих наук (В.Дільтей).

Мета герменевтичного аналізу – розуміння тексту. Залежно від того, який текст підлягає герменевтичному аналізу, розрізняють релігійну герменевтику, міфологічну герменевтику, філософську герменевтику тощо. Термін “філософська герменевтика” береться ще в методологічному значенні, тобто як загальна теорія розуміння текстів, як всезагальний метод аналізу текстів, продуктів духовної культури.

Основні терміни герменевтики, які сформувалися історично: “текст”, “контекст”, “інтерпретатор”, “інтерпретація”, “смысл”, “значення”, “розуміння”, “герменевтичне коло”, “традиція”, “горизонт” та ін.

Деякі напрями сучасних логік також ґрунтуються на термінах: “текст”, “контекст”, “інтерпретація”, “смысл”, “значення”, “розуміння”, пов’язано це з “переорієнтацією сучасної логіки на контексти, вихід за межі мов класичних математичних теорій” [2, с.16], з актуалізацією логічних досліджень у галузі семантики, комунікативних актів, дискурсів.

Логіко-семантична теорія смислу була створена такими видатними логіками, як Г.Фреге, Б.Рассел, Р.Карнап, С.Кріпке, Р.Монтегю, Я.Хінтікка та ін. Якщо визначити особливості логіко-семантичної теорії смислу в історичному аспекті, то її можна сформулювати сутнісно таким чином. Г.Фреге розрізняв смысл та предметне значення імені (терміна), а також речення. Це означає, що одне й те ж ім’я (термін) може мати різний смысл, але одні й ті ж предметні значення не в кожному контексті можуть бути взаємозаміненими.

Р.Карнап увів в логічну семантику нові терміни – “інтенціонал” та “екстенціонал”. Інтенціонал означає смысл, концепт певного висловлювання, а екстенціонал – його предметне істиннісне значення. При логічному аналізі висловлювань у певному контексті може бути встановлена не лише ідентичність їх екстенціоналів, а й інтенціоналів [3].

У семантиці С.Кріпке, крім реальних ситуацій, вводяться нові можливі ситуації (нові контексти), в яких можна уточнити смысл і предметне значення мовних виразів, інтенціоналів та екстенціоналів висловлювань. У своїх логічних дослідженнях Р.Монтегю при визначенні смислу та

предметного значення мовних виразів враховував також прагматичний контекст, тобто як суб'єкт індексує смисл і предметне значення мовних виразів і тим самим поширює контексти використання мови.

При логіко-герменевтичному аналізі тексту найважливішим є діалог двох суб'єктів: суб'єкта, який написав певний текст, і суб'єкта, який читає чи слухає його, намагається здійснити смисловий аналіз тексту, дати його власну інтерпретацію, зрозуміти його. В цьому діалозі текст є фактом мислення окремого суб'єкта чи сукупності суб'єктів (суб'єктивна сторона тексту) і фактом мови, за допомогою якої реалізується процес мислення або дискурсу (об'єктивна сторона тексту).

Проблема смислового аналізу, інтерпретації та розуміння тексту стає головною в ситуації, коли суб'єкт читає певний текст, намагається зрозуміти його. Витягнути певний смисл з конкретного тексту – таке логіко-лінгвістичне та герменевтичне завдання для суб'єкта, який знаходиться в цій ситуації. Інтерпретатор і певний текст нерозривно взаємопов'язані. Інтерпретатор – людина, яка здійснює смисловий аналіз тексту і суб'єктивно інтерпретує його.

Текст як об'єкт смислового аналізу та інтерпретації постає перед інтерпретатором як конкретна знаково-символічна цілісність або сукупність висловлювань. У тексті виражені конкретні думки автора (авторів), концептуальна система знання (наукова, філософська, юридична, релігійна тощо), суб'єктивне бачення світу. Це знання може бути проаналізоване і суб'єктивно інтерпретоване, а потім включене в особисту сферу того знання, яке вже є у суб'єкта практичної і теоретичної діяльності.

Залежно від способу кодування (особливої побудови системи знаків і символів) тексти поділяються на усні, письмові (алфавітні, піктографічні, математичні), технотронні (машинне, комп'ютерне кодування). Залежно від функціональних характеристик тексти поділяються на учбові, наукові, філософські, художні, юридичні тощо.

Особливості смислового аналізу тексту пов'язані з контекстами, які містяться в ньому. Залежно від контексту виникають різні способи інтерпретації текстів. У герменевтиці розрізняють зокрема такі способи інтерпретації текстів: граматичний, риторичний, алегоричний, логічний, історичний, пророцький тощо [1, с.27]. Термін “контекст” стає головним при логіко-герменевтичному підході до аналізу текстів та побудові теорії смислової інтерпретації та розуміння текстів, для визначення смислу термінів і висловлювань, для встановлення кількості смислів і предметних значень мовних виразів.

Сам процес встановлення смислу мовних виразів у тексті обумовлений особливою діяльністю мислення суб'єкта в єдності з мовою, який читає певний текст, що називається інтерпретаторським. Сутність цієї

діяльності мислення полягає в здатності вникати у смисл мовних виразів і трансформувати його в особисте смислове поле певного суб'єкта. Інтерпретація з точки зору прагматики пов'язана з використанням суб'єктом знакових систем (мови) у конкретній ситуації. Відповідно, один і той же текст можна по-різному інтерпретувати залежно від особистих установок, поглядів, рівня знання, а також екзистенціального, рефлексивного, семантичного значення певного тексту для конкретного суб'єкта.

У логіко-лінгвістичній та герменевтичній літературі визначені такі рівні інтерпретації текстів залежно від контекстів: граматичний, семіотичний, логічний, історичний, культурологічний. Кожний рівень інтерпретації тексту вимагає особливого, специфічного розкриття смислу термінів, знаходження в явному смислі неявного, розмежування їх прямого та непрямого, переносного значення. При логіко-герменевтичному підході до аналізу текстів однією з головних проблем стає семантична “розшифровка” смислу термінів та встановлення кількості смислів терміна залежно від контексту. Одна з герменевтичних проблем формулюється так: “Скільки смислів має слово?” [4, с.97]. Проблема множини смислів пов'язана з “розщепленням” смислів мовного виразу (імені, терміна, вислову), з диференціацією значень термінів. Ця множина смислів, на думку П. Рікера, може спричинити “конфлікт інтерпретацій” в інтерпретатора [4, с.94-104].

Процес “розщеплення” смислів, диференціація значення терміна або побудова смислових рядків – це особлива діяльність мислення, яка має соціально-історичну та культурну підставу. Таку смислову диференціацію можна розглядати лише в історичному аспекті: від виникнення самого терміна (етимології терміна) до сучасних інтерпретацій смислу терміна в певному контексті.

Розглянемо процес “розщеплення” смислу терміна “логіка”, який дуже часто трапляється в різних за смислом і за функціональними особливостями текстах. Термін “логіка” походить від грецького слова “logos”. Сам термін “logos” має *n*-смислів (значень) залежно від контексту, зокрема в історико-філософських текстах (див. рис. 1).

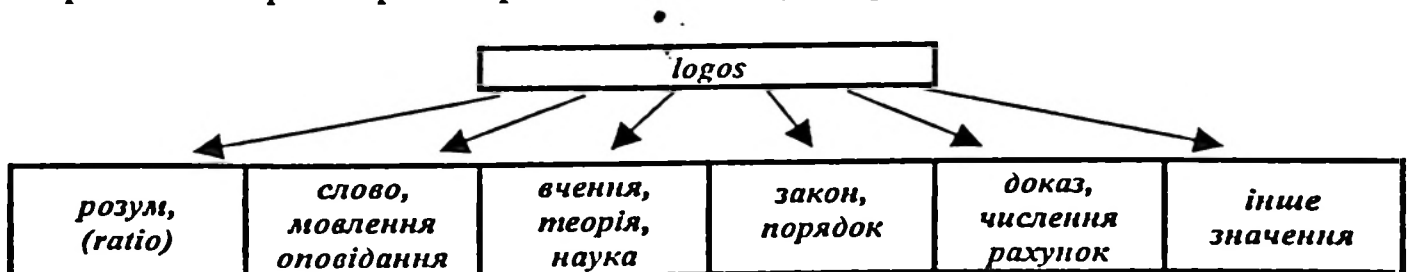

Рис. 1.

Термін “логіка” має *n*-смислів (значень) залежно від контексту, в якому він використовується (див. рис. 2).

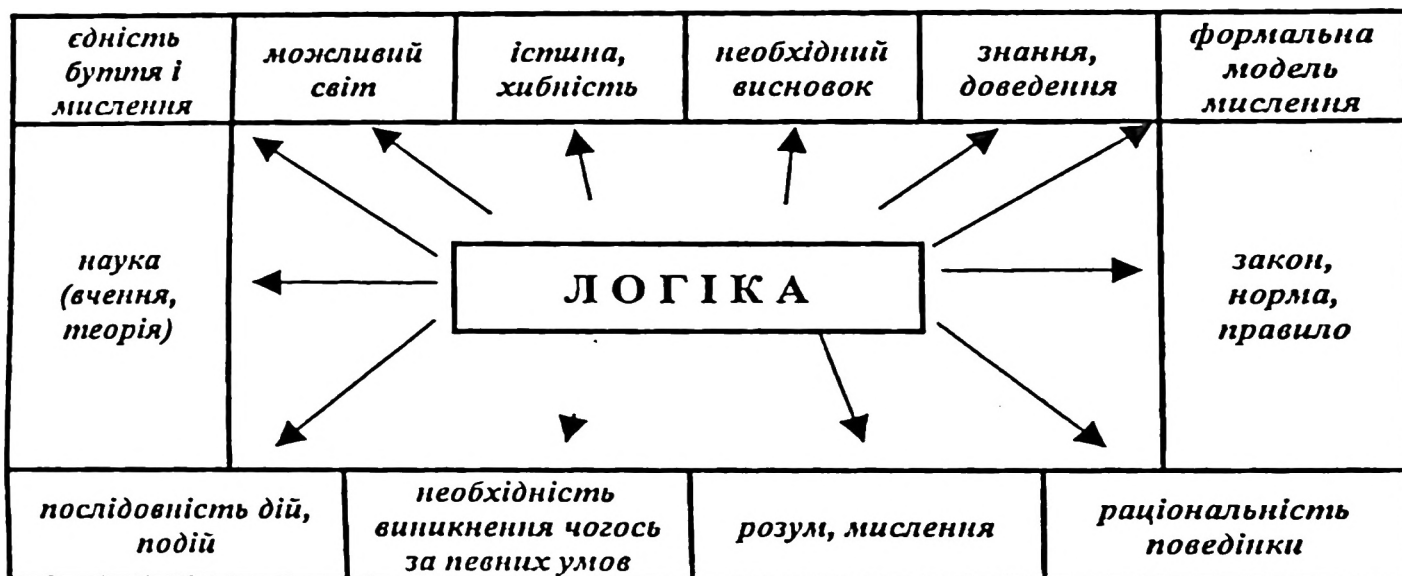

Рис. 2. Смысловая дифференциация термина “логика” у контекстах.

Запропоновано 12 смислів (значень) терміна “логіка”.

Крім смислової диференціації терміна, яка розкриває кількість його значень, є ще асоціативна та символічна диференціації, які розкривають прагматичні, модальні, психологічні, культурні та інші інтенціональні контексти використання терміна залежно від знань суб’єктів (див. рис. 3, 4).

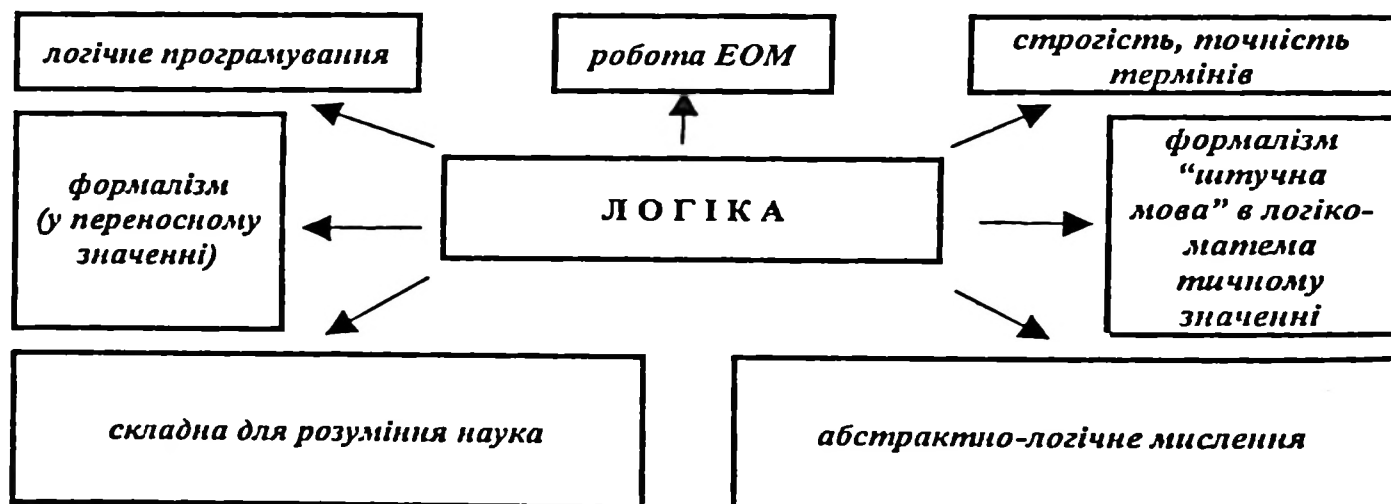

Рис. 3. Ассоциативная дифференциация термина “логика” у контекстах.

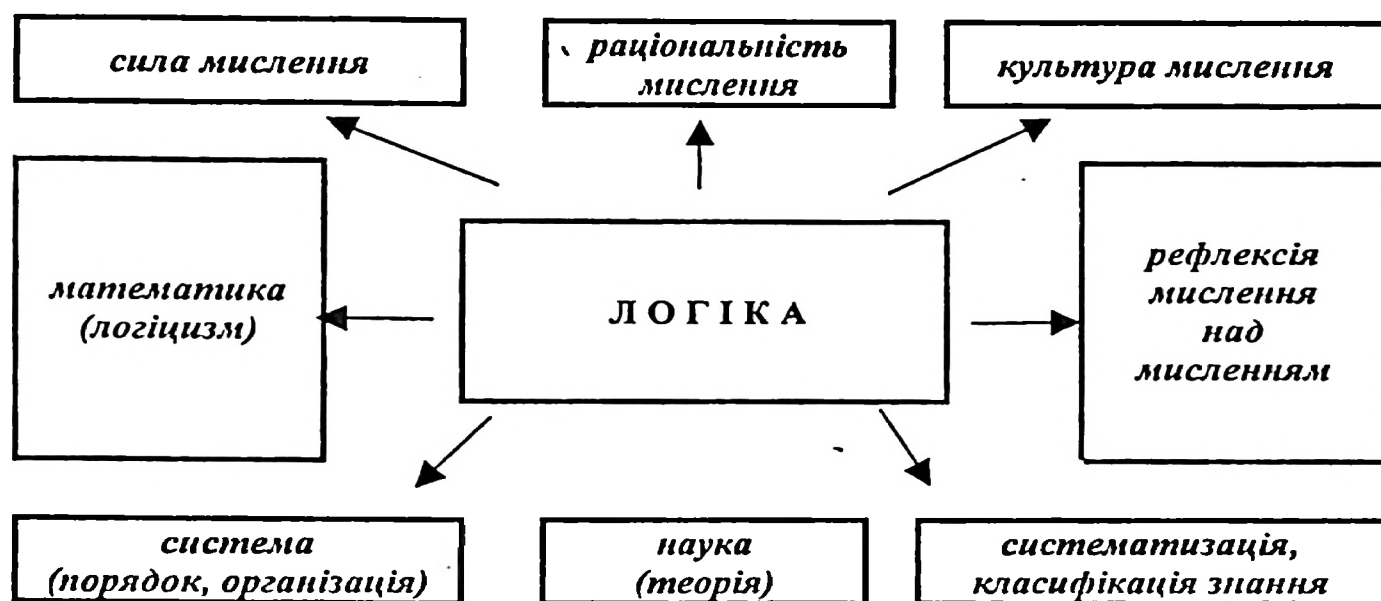

Рис. 4. Знаково-символічна диференціація терміна “логіка” у контекстах.

Метою смислової інтерпретації термінів і висловлювань є розуміння як окремих частин тексту, так і тексту в цілому.

Феномен розуміння, який являє собою функціональну діяльність мислення суб'єкта в єдності з мовою, активно досліджується в різних аспектах: герменевтичному, логічному, психологічному, гносеологічному. Смысл самого терміна “розуміння” в культурно-історичному контексті інтерпретується таким чином :

- як осягнення того, що каже дехто;
- як осягнення сутності чогось (дій, подій, поведінки людей, речей, текстів тощо);
- як осягнення ситуації, у якій опинилася особа;
- як осягнення певної проблеми та шляхів її вирішення.

Якщо розглядати термін “розуміння” як мету смислової інтерпретації тексту, то він означає особливу активну діяльність мислення суб'єкта в єдності з мовою, яка спрямована на :

- “засвоєння деякого смислу...” [5, с.155];
- “відтворювання суб'єктом смислу виразу” [6, с.250];
- глибоке проникнення в сутність того, що прочитав суб'єкт;
- проникнення в логіку побудови тексту (руху думки автора тексту).

Щоб зрозуміти певний текст, суб'єкт (інтерпретатор, тлумач) повинен актуалізувати, по-перше, своє мислення, оскільки без активної роботи мислення немає розуміння. До речі, Д.Локк зазначав, що “слабкі розумом не розуміють смислу слів”. По-друге, інтерпретатор повинен використовувати особливі інтелектуальні прийоми, які допоможуть йому розкрити смисл

мовних виразів та відтворити його шляхом переходу від мовного знака (слова, терміна) до його значення і смислу; від розкриття змісту термінів та висловлювань у певному контексті до проникнення в сутність тексту як цілісного соціокультурного явища. До таких прийомів, які допоможуть розкрити смисл мовних виразів і зрозуміти текст, належать: *герменевтичні* – врахування контексту, використання суб'єктом певної мови для адекватного виразу концепцій, основних положень – принципів, ідей, законів, гіпотез, які є в тексті; *семіотичні* – осмислення тексту як знаково-символічного феномена і визначення, яку інформацію – наукову, філософську, художню тощо передають мовні знаки; *логічні* – визначення тексту як результату розумової діяльності суб'єкта (суб'єктів). З логічної точки зору розуміння тексту спрямоване на осягнення, відтворювання думок, які виражені певною мовою. До логічних засобів розуміння тексту належать: аналіз або розщеплення тексту на частини; уточнення термінології; розкриття змісту термінів або дефініцій; встановлення логічних відношень між поняттями, які є у тексті; інтерпретація за аналогією, тобто інтерпретація нових текстів за аналогією з інтерпретацією попередніх текстів, які мають подібність за змістом; доведення і спростування як логічні операції, за допомогою яких інтерпретатор будує власне доведення чи спростування тез, а потім порівнює його з доведенням, яке є в тексті; історичні – визначення часового інтервалу тексту, тобто коли й де, в яку історичну епоху був написаний текст; визначення актуальності інформації, яка міститься у тексті; культурологічні – визначення культурного контексту в тексті; визначення “культурних” символів епохи, нації, історичного часу, історичних особливостей; визначення “культурних” парадигм мислення, мови та інших особливостей культури.

У процесі логіко-семантичного та герменевтичного аналізу смислової інтерпретації та розуміння текстів виникають специфічні проблеми: можливості розуміння текстів певними категоріями слухачів та читачів; з'ясування однозначності та неоднозначності розуміння певного тексту різними суб'єктами; критерії розуміння; співвідношення логічного та інтуїтивного типів мислення у процесі смислової інтерпретації текстів; історичного зростання смислу та значення деяких текстів; засвоєння іншого, “несвого”, “чужого” знання, яке міститься у тексті для суб'єкта, який читає цей текст; досягнення умов адекватного розуміння тексту.

Розробка формально-логічної моделі смислової інтерпретації та розуміння текстів – одна зі специфічних проблем, яка виникає у зв'язку з побудовою теорії смислової інтерпретації та розуміння текстів. Варіантом такої моделі є “логіка розуміння” А.Ішмуратова, яка ґрунтується на логічному підході до “розуміння як різновиду дедуктивного процесу” [6, с.250-258]. Ця модель створена на підставі формально-логічного аналізу

процесів розуміння шляхом введення додаткового логічного оператора “зрозуміло”: він виражає специфічну оцінку певного висловлювання, яке має смисл у значенні “відтворювання суб’єктом смислу” [6, с.254-255]. Відповідно, “логіка розуміння” є розділом логіки, яка досліджує перетворення виразів із збереженням оцінки “зрозуміло” [6, с.254].

Подальший розвиток досліджень у галузі логіки та герменевтики, використання формальних методів для аналізу тексту та його розуміння створює об’єктивні підстави для побудови нової теорії смислової інтерпретації та розуміння текстів, яка буде мати не лише теоретичне, а й велике практичне значення.

-
1. Кузнецов В. Герменевтика и гуманитарное познание. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991.
 2. Петров В. Язык и логическая теория: в поисках новой парадигмы // Язык и логическая теория. М.: Наука, 1987.
 3. Карнап Р. Значение и необходимость. М. 1959.
 4. Рикер П. Конфликт интерпретаций // Очерки о герменевтике. М.: Медиум, 1995.
 5. Гусев С., Тульчинский Г. Нормативно-ценностный подход к проблеме понимания // Понимание как логико-гносеологическая проблема. К.: Наук.думка, 1982. С. 150-170.
 6. Ишмуратов А. Понимание и дедукция // Понимание как логико-гносеологическая проблема. К.: Наук.думка, 1982. С. 250-259.

SENSE INTERPRETATION OF LANGUAGE EXPRESSIONS AS A PROBLEM OF MODERN LOGIC AND HERMENEUTICS

Nelli Karamysheva

*Ivan Franko National University of Lviv
st. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

Sense interpretation of language expressions in the context of synthesis of modern logic and hermeneutics is analysed. The process of sense differentiation of a term in different contexts with notion “logic” as a marker is investigated.

Key words: logic, hermeneutics, synthesis, text, sense line, interpretation.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2001

Прийнята до друку 14.11.2001